

فخست وزیران ایران از

(۶)

حسینقلی خان خان 

سعد الملک 

نظام السلطنه 

شخصیتی که در رفع اختلاف شاه و مجلس ، پادشاه را به ادای سوگند و ادا نمود - راه آبی خرمشهر - اهواز را بروی تمام خارجیان گشود، مانع کمپانیهای خارجی در تملک اراضی گردید.

یکی از سیاستمدارانی که در آغاز مشروطیت چندی ریاست دولت را برعهده داشت و با صداقت و حسن نیت کوشش در رفع اختلاف بین شاه و مجلس میکرد حسینقلی خان نظام السلطنه مافی است .

وی بحق خواهان صلح و صفا در محیط سیاسی آن روز ایران بود و باید او را در ردیف چند تن از مردان انگشت شماری دانست که از صمیم قلب خواهان پیشرفت و ترقی مملکت بودند .

حسینقلی خان از نوادههای مهدی خان مافی (۱) است که از سرداران و مردان مورد توجه و اعتماد کریم خان زند بوده است .

حسینقلی خان ابتدای ورود بخدمتش سمت منشی گری را در دستگاه حکومتی

(۱) مافیها از طوایف ایرانی الاصل هستند که از زمانهای گذشته در لرستان، فارس و بعد در قزوین و اطراف آن میزیسته اند .

ابتدای مشروطیت تا کنون

سلطان مراد میرزا حسام السلطنه (۱) در حکومت فارس داشت و بعد (۲) تفنگدار باشی او شد و در ۱۲۷۵ (ه . ق) نایب الحکومه بوشهر و دشتستان گردید بعد از اینکه حسام السلطنه در ۱۲۷۸ (ه . ق) والی خراسان شد حسینقلی خان را هم همراه خود برد و ریاست تحریرات خویش را باو داد و در حکومت مجدد حسام السلطنه در ۱۲۸۸ (ه . ق) در خراسان حسینقلی خان تقریباً وزیر و پیشکار و همه کاره او بود تا اینکه در او آخر همین سال ابو الفتح میرزا مؤید الدوله پسر حسام السلطنه حاکم اصفهان میشود و حسینقلی خان هم بموجب حکم صادره از تهران و بایبی میلی حسام السلطنه بوزارت اصفهان منصوب میگردد و بهمین مناسبت کدورتی بین حسام السلطنه و حسینقلی خان پیش می آید. در سال ۱۲۹۱ (ه . ق) حسینقلی خان مأمور حکومت یزد میشود و لقب سعدالملک میگردد در سال ۱۲۹۲ (ه . ق) یحیی خان معتمدالملک بحکومت فارس رفته حسینقلی خان را بجای میرزا علی محمد خان قوام الملک ابتدا به نیابت ایالت فارس و بعد بحکومت دشتی و دشتستان منصوب میدارد پس از عزل یحیی خان معتمدالملک حسینقلی خان مدتی بیکار و در سال ۱۲۹۶ (ه . ق) تحت نظر آقا ابراهیم امین السلطان منصوبی امر تمام غلات ایران شده و باین خدمت تا سال ۱۲۹۹ (ه . ق) که حکومت و گمرک بنادر فارس بعهده اش محول می گردد مشغول بوده است .

۱) سلطان مراد میرزا حسام السلطنه پسر سیزدهم عباس میرزا نایب السلطنه و فاتح هرات است.

۲) بعد از اثبات خیانت های میرزا آقاخان نوری (در دوره ۷ ساله صدارت) شاه در بیستم محرم ۱۲۷۵ (ه . ق) دستخط معزولی او را نوشت و دستخط را حسینقلی خان مافی تفنگدار حسام السلطنه در سوهانک شمیران سرچشمه خرگوش بدست میرزا آقاخان داد (از سیاستگران دوره قاجار)

در سال ۱۳۰۳ (ق.ه) از طرف میرزا علی اصغر خان امین‌السلطان بحکومت خمس (زنجان) تعیین و در ۱۳۰۵ (ق.ه) از طرف ناصرالدینشاه لقب نظام السلطنه دریافت داشته و برادرش محمدحسن خان هم لقب سعدالملک میگردد و در همین سال حاکم خوزستان، بختیاری و چهار محال شده که در این مأموریت اخیر با مخالفت مشایخ فلاحیه و بختیارها (۱) روبرو میگردد که بعداً البته بر اوضاع مسلط شده و سه سال در آنجا حکومت مینماید در سالهای ۱۳۰۸-۱۳۰۹ (ق.ه) متصدی امور بنادر و گمرکات جنوب بوده که پس از توقف کوتاهی در بوشهر به تهران می‌آید و تا سال ۱۳۱۰ (ق.ه) قبول هیچ شغلی نمی‌کند تا اینکه در این سال پیشکار شاهزاده نصرالدین میرزا اسرار السلطنه (۱۱ ساله) فرمانفرمای فارس میشود و در این مأموریت رؤسای چند ایل عرب را که علم طغیان برافراشته بودند تنبیه و سرکوب مینماید در سال ۱۳۱۲ (ق.ه) بار دیگر والی خوزستان میشود و حکومت بختیاری و چهار محال و ایالت لرستان و بروجرد هم تحت نظرش قرار میگردد و تا شهبان ۱۳۱۴ (ق.ه) یعنی ماه هشتم از سلطنت مظفرالدینشاه در این سمت باقی میماند.

حسینقلی خان پس از عزل میرزا علی اصغر خان امین‌السلطان در هیئت وزرائی که تحت نظر علیقلی خان مخبرالدوله وزیر داخله بود بوزارت عدلیه و تجارت منصوب گردید و در صدارت امین‌الدوله هم این مقام را برعهده داشت و هنگامی که بعد از امین‌الدوله مدتی میرزا محسن خان مشیرالدوله سرپرست دولت میشود نظام السلطنه سرپرست وزارت مالیه شده و در سال ۱۳۱۶ (ق.ه) در صدارت امین‌السلطان وزیر مالیه و استیفا میگردد و سعدالملک برادرش هم معاون او میشود. در سال ۱۳۱۷ (ق.ه) بجای امیر نظام گروسی، پیشکار محمد علی میرزای ولیعهد در حکومت آذربایجان شده و در مدتی که ولیعهد در مسافرت است، های شاه بخارج در تهران اقامت داشت در آذربایجان با استقلال حکومت میکرد. در زمان سلطنت محمد علیشاه بحکم سلطان جدید بحکومت اصفهان و

(۱) حسینقلی خان مافی امامقلی خان بختیاری و دو فرزندش لطف علی خان و نصیر خان (امیر مخم و سردار جنگ) را که با حاکم جدید سرناسازگاری داشتند دستگیر و با خود بشوشر آورده و برای آنها از دولت تأمین گرفت و در دز اسدخان بجای چریک بختیاری قوای نظامی گمارد.

پس از چندی بایالت فارس تغییر مأموریت مییابد که در این هنگام میرزا علی-اصغر خان اتابک در تهران کشته میشود و وکلای مجلس نظام السلطنه را برای جانشینی او در نظر میگیرند ولی بعلمت وضع خاص فارس که ایجاب میکرد نظام السلطنه در فارس باشد این کار ممکن نبود و بعد از قتل امین السلطان ابتدا میرزا احمدخان مشیر السلطنه و سپس ابوالقاسم خان ناصر الملک صدارت یافتند و چون دولتهای ایشان مستعجل و اوضاع تهران متشوش بود در این موقع محمد علیشاه نظام السلطنه را که طرف توجه اکثریت وکلای مجلس نیز بود بریاست وزرائی برگزید و او اولین (۱) هیئت دولت خود را در تاریخ ۱۶ ذی قعدة ۱۳۲۵ (ه.ق) تشکیل داد و در این دولت که وزارت مالیه را خود رئیس الوزراء بر عهده داشت يك عده اشخاص طرف اعتماد مشروطه خواهان مانند مشیر الدوله و صنیع الدوله نیز عضویت پیدامی کنند دومین هیئت (۲) دولت نظام السلطنه در ۲۶ محرم ۱۳۲۶ (ه.ق) تشکیل شد و در این هیئت وزارت داخله را هم رئیس الوزراء بر عهده گرفت این هیئت دولت در ۳۰ ربیع الاول همین سال استعفا میدهد لکن مجلس این استعفا را نمی پذیرد و چون ظفر السلطنه وزیر جنگ کناره میگیرد میرزا حسن خان مستوفی الممالک بجای او آمده و کابینه سوم باین ترتیب تشکیل میشود و در ۴ ربیع الثانی ۱۳۲۶ (ه.ق) این هیئت با چنین تغییری معرفی میگردد که البته بیش از يك ماه دوام نیاورده بنا به تکلیف و صلاح اندیشی که از طرف سید عبدالله بهبهانی میشود کناره میگیرد و طولی نمی کشد که در سن ۸۵ سالگی در ۱۳۲۶ (ه.ق) در تهران فوت می کند.

(۲) رئیس الوزراء و وزیر مالیه - حسینقلی خان نظام السلطنه - وزیر عدلیه مهدیقلی خان مخبر السلطنه - وزیر خارجه میرزا حسن خان مشیر الدوله - وزیر داخله، غلامرضا خان آصف الدوله - وزیر جنگ عزیزاله میرزا ظفر السلطنه - وزیر علوم و فواید عامه ، مرتضی قلی خان صنیع الدوله - وزیر تجارت مهدی خان کاشی وزیر همایون .

(۲) رئیس الوزراء و وزیر داخله حسینقلی خان نظام السلطنه - وزیر عدلیه رضا خان مؤید السلطنه - وزیر خارجه میرزا حسن خان مشیر الدوله - وزیر مالیه و فواید عامه مرتضی قلی خان صنیع الدوله - وزیر جنگ عزیزاله میرزا ظفر - السلطنه - وزیر علوم مهدیقلی خان مخبر السلطنه - وزیر تجارت میرزا حسین خان مؤتمن الملک .

حسینقلی خان در دوران حکومت خود در نواحی مختلف ایران تاسرحد امکان برای ایجاد امنیت در منطقه حکمرانی خود میکوشیده و در فرصتهائی بآبادانی مبرداخته و اگر اوضاع آن روز ایران رادر نظر خود مجسم کنیم اقدامات شایسته نظام السلطنه را باوضع خاص قوای ایران و بودجه اسف بار مملکت نباید نادیده گرفت و ما اینک چند نمونه از اقدامات مشارالیه را در مأموریت های مختلف ذکر میکنیم:

حسینقلی خان یک بار در سال ۱۲۷۸ (ق.ه) قبل از اینکه بخراسان برود از یزد تاسیستان به تعقیب غارتگران بلوچ برداخته و پس از ایجاد امنیت در این راه بخراسان میرود. در ۱۲۸۸ (ق.ه) که قحطی بی سابقه ای در ایران بروز می کند حسینقلی خان وزیر اصفهان بوده و در تأمین آذوقه مردم این ایالت کوشش بسیار کرد و بهمین جهت موفق بدریافت نشان و حمایل سرتیپدومی و گل کمر الماس میشود در سال ۱۲۹۱ (ق.ه) در حکومت یزد علاوه بر اینکه به تعمیر بعضی ابنیه دولتی میپردازد، قنات نه گنبد را جاری ساخته و مالیات تره بار را از بین میبرد. در ۱۲۹۲ (ق.ه) در حکومت دشتی و دشتستان امور مالیاتی آن ناحیه را سر و صورتی میدهد در ۱۲۹۹ (ق.ه) که مأمور حکومت و گمرک بنادر فارس میشود اسکله بزرگ بندر عباس و عمارت دولتی بوشهر را پایه گذاری می کند و در بهبود وضع بندر میکوشد و در امر بندر لنگه نظامانی بوجود میآورد که باعث شکایت انگلیسها میشود در ۱۳۰۳ (ق.ه) که حکومت زنجان را داشت علاوه بر اینکه در استقرار امنیت کوشش می کند دو عمارت برای دستگاه حکومتی ایجاد مینماید گنبد سلطانیه را تعمیر و بسیاری از خالصه های آن ناحیه را ب مردم ورعایا میفرشد.

در ۱۳۰۵ (ق.ه) در حکومت خوزستان و بختیاری بواسطه مطیع نمودن سران بختیاری نشان و حمایل امیر تومانی و تمثال همایون میگیرد در شوشتر به ایجاد سرباز خانه، حمام و تعمیر حلقه سلاسل و پل قیصر میپردازد، غرس برنج و مرکبات را در اطراف شوشتر رواج میدهد و عمارت تلگرافخانه بندر قیر را نیز میسازد، اقدام مهم دیگر نظام السلطنه خوزستان باز شدن راه آبی از محمره (خرمشهر) تا اهواز بروی کشتی های تمام دولتها و منع تملک اراضی و مستغلات برای کمپانیهای خارجی و منع عبور کشتی ها از سداهوازا تا سد شاهپور است که موجب گله و عدم رضایت انگلیسها میشود. در محمره دو بندر با سامی قاجاریه و صاحبقرانیه ایجاد می کند در ۱۳۰۹ (ق.ه) که بابی میلی متصدی

امور بنادر و گمرکات میگرد در بنادر چاه بهار - جاسک و لنگه تأسیساتی می‌کند در ۱۳۱۰ (ه. ق) که پیشکار و وزیر سالار السلطنه در ایالت فارس میشود جلوی تعدیات قوام الملك و رضا خان رئیس ایل غرب بهار لورا میگیرد در ۱۳۱۷ (ه. ق) که حکومت آذربایجان را داشت جعفر آقای شکاک که به امان در منزلش بود بدستور ولیعهد محمد علی میرزا و بفرمان نظام السلطنه کشته میشود و تنها از این رهگذر است که (با اینکه جعفر شکاک از اشرار بود) نامی ناخوش آیند برای حسینقلی خان باقی میگذارد و نتیجه این کارش باقی شدن محمد آقا پدر جعفر آقا و برادرش اسماعیل آقا میشود که بعداً زحمات زیادی برای دولت ایران ایجاد می‌کند.

« در جریانات مشروطه خواهی بخاطر ارضاء مشروطه طلبان امام جمعه و چند نفر از روحانیان تبریز را که مخالف با مشروطه بودند محترمانه تبعید می‌کند »

دردوران ریاست وزرائی نظام السلطنه علاوه بر آنکه کوشش در رفع اختلاف بین شاه و مجلس می‌کند و قرآنی (۱) را که محمد علیشاه مهر کرده بود که حافظ مشروطه و قانون اساسی باشد بمجلس می‌آورد و باقی جریانات اقدامات امنیتی دیگری انجام میدهد که از آن جمله سرکوبی شیخ محمود و رامینی است.

ضعف و پیری نظام السلطنه و همچنین پریشانی که از مرگ پسر برایش فراهم شده بود و بروز اختلاف مجدد بین شاه و آزادیخواهان و وقوع واقعه

۱- روز ۱۶ ذیحجه نظام السلطنه باتفاق اعضاء دولت خود درحالیکه قرآنی که محمد علیشاه مهر کرده بود همراه داشتند در مجلس حضور یافتند محمد علیشاه بکلام الله مجید سوگند یاد کرده بود که حافظ مشروطیت و قانون اساسی باشد و قرآن را مهر کرده بود و کلام در پشت همان قرآن سوگند یاد کرده بودند مادام که شاه حدود و حقوق ملت را رعایت کند و قانون اساسی را محترم بشمارد باصل سلطنت او خیانت نکنند. پس از ادای سوگند نظام السلطنه همکاران خود را معرفی کرد.

غم انگیز (۱) پيله سوار و بالاخره توصیه چند تن از سران آزادی موجب کناره گیری او میگردد بگفته عباس اقبال آشتیانی « نظام السلطنه یکی از مشاهیر رجال دوره قاجاریه است که اتفاقاً مردی ادیب و خوش خط و شعر پرور (۲) و کاردان و کافی بوده، و بگفته ابراهیم صفائی « در سیاست و حکومت غرور ملی و شخصیت ملی و مذهبی خود را نشان میداده» لرد کروزن در کتاب «ایران و مسئله ایران» مینویسد: «نظام السلطنه دوسال است در خوزستان حکومت میکند و مردم از حسن اداره و رفتار او تعریف می کنند»

نظام السلطنه گرچه از رجال دوران استبداد است ولی بعد از نهضت مشروطه با اصول حکومت قانونی و دموکراسی موافق بوده است کتاب نفیس آثار العجم را فرصت الدوله شیرازی بدستور او تهیه کرد و کتاب ایران و مسئله ایران را نیز وی دستور ترجمه داد. حسینقلی خان نظام السلطنه يك پسر و يك دختر داشت که پسرش حسین خان در اوان زندگی جوانمرگ شده و از او دو فرزند بنامهای غلامحسین و زهرا مافی بر جای ماند دختر نظام السلطنه بتول مافی همسر شیخ خزعل گردید.

۱- کاپیتان يك کشتی روسی بعنوان اینکه اسبش بخاک ایران فرار کرده در پيله سوار با چند سالدات روسی از مرز گذشته وارد خاک ایران میشود و در خاک ایران دو تن از افراد ايله قوجه بیگلر را بقتل می رساند در این موقع جمعی از افراد ایل که در آن نزدیکی بودند کاپیتان روسی و دو نفر همراهان او را می کشند یکی از سالداتهای زخمی جریان را پیاسگاه روسی اطلاع میدهند و سالداتهای روسی پس از شنیدن این خبر به پيله سوار حمله کرده ۳۷ تن مردم بیگناه را با قساوت و بیرحمی می کشند گمرک و خانه های دهاقین را آتش می زنند و این رفتار ننگین خود را چهار روز بعد دوباره از سر میگیرند زرگر آباد و شیرین سورا غارت کرده در حدود ۴۰ نفر دیگر را کشته ۳۵۰ خانه را با آتش میکشند دولت چندی این واقعه را بمجلس گزارش نداد ولی و کلاه بزودی آگاه شده از دولت سؤال کردند وزیر خارجه گفت با سفارت روس در گفتگو میباشیم چون سفارت روس ۲۰ هزار منات غرامت کاپیتان روسی را میخواهد.

۲- شاعرانی چون ادیب الممالک فراهانی - فرصت شیرازی - ایرج میرزا اورا مدح گفته اند در غزلی ایرج می گوید :

در نظام امر کشور ، در رواج خط عشق

آنکه بتواند سرافرازی کند میرستومن

خواجه اعظام نظام السلطنه کز خدمتش

آنکه نازد بر زمین و آسمان تیرستومن